

JUDITH HERRIN • **Bizans**

JUDITH HERRIN King's College'da (Londra) Geç Antik Dönem ve Bizans çalışmaları profesörü. Pek çok makalesinin yanı sıra Yunanistan, Kıbrıs ve Türkiye'de Bizans dönemiyle ilgili kazılara katılmıştır. *Past and Present* dergisinin yayın kurulu üyesi. Kitapları: *The Formation of Christendom, A Medieval Miscellany* ve *Women in Purple*.

Byzantium. The Surprising Life of a Medieval Empire

© 2007 Judith Herrin

Bu kitabın ilk baskısı 2007'de İngiltere'de, Penguin Books Ltd. tarafından yapılmıştır.

İletişim Yayınları 1463 • Tarih Dizisi 59

ISBN-13: 978-975-05-0749-6

© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2010, İstanbul

EDITÖR Begüm Güzel - Stefo Benlisoy - Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI İmparatoriçe Zoe,

Ayasofya'nın güney galerisinin doğu ucu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DİZİN Özgür Yıldız

BASKI ve CILT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloglu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JUDITH HERRIN

Bizans

Bir Ortaçağ İmparatorluğunun
Şaşırtıcı Yaşamı

Byzantium

The Surprising Life of a Medieval Empire

ÇEVİREN *Uygur Kocabaşoğlu*

i l e t i Ő i m

*“Bizans nedir?” sorusunu
onlar da sorduđu için
Tamara ve Portia’ya*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
ÖNSÖZ / MURAT BELGE	11
GİRİŞ: Bizans'ın Farklı Bir Tarihi	17
BİRİNCİ KISIM	
<i>Bizans'ın Temelleri</i>	31
1. Konstantinos'un Şehri.....	33
2. Konstantinopolis, Hıristiyanlık Aleminin En Büyük Şehri.....	43
3. Doğu Roma İmparatorluğu.....	54
4. Rum Ortodoksluğu.....	67
5. Ayasofya Kilisesi.....	87
6. Ravenna Mozaikleri.....	100
7. Roma Hukuku.....	111
İKİNCİ KISIM	
<i>Antikiteden Ortaçağa Geçiş</i>	131
8. İslam'a Karşı Siper.....	133
9. İkonalar, Yeni Bir Hıristiyan Sanat Biçimi.....	150
10. İkonaların Kırımı ve İkonaların Ululanması.....	159
11. Eğitilmiş ve Belagatli Bir Toplum	175
12. Aziz Kyrillos ve Methodios, "Slavlara Gönderilen Havariler"	189

ÜÇÜNCÜ KISIM

<i>Bizans Bir Ortaçağ Devleti Oluyor</i>	199
13. Rum Ateşi	201
14. Bizans Ekonomisi	209
15. Hadımlar	223
16. İmparatorluk Sarayı	235
17. "Asil Aileye Mensup" İmparator Çocukları	252
18. Athos Dağı	269
19. Venedik ve Çatal	282
20. "Bulgar Kasabı", II. Basileios	293
21. 11. Yüzyıl Bunalımı	302
22. Anna Komnene	316
23. Kozmopolit Bir Toplum	327

DÖRDÜNCÜ KISIM

<i>Bizans'tan Çeşitlemeler</i>	339
24. Haçlıların Dayanak Noktası	341
25. Trabzon, Arta, İznik ve Selanik Kaleleri	354
26. Başkaldırıncılar ve Koruyucular	371
27. "Türk'ün Sarığı Papa'nın Üç Katlı Tacından Evladır"	399
28. 1453 Kuşatması	412
SONUÇ: Bizans'ın Büyüklüğü ve Mirası	425
<i>Metinde Adı Geçen İmparatorların Listesi</i>	445
<i>Kronoloji</i>	449
<i>Okuma Önerileri</i>	455
<i>Haritalar</i>	471
<i>Dizin</i>	483

GİRİŞ

Bizans'ın Farklı Bir Tarihi

2002 yılında bir öğleden sonra iki işçi, Londra King's College'deki çalışma odamın kapısını vurdu. Eski binalardaki onarım işleriyle uğraşıyorlardı ve üzerinde “Bizans Tarihi Profesörü” yazan kapımın önünden pek çok kere geçmişlerdi. Birlikte bana uğrayıp “Bizans tarihi nedir?” sorusunu sormaya karar vermişlerdi. Türkiye ile ilgili bir şey olduğunu düşünüyorlardı.

Ve işte böylece kendimi, sağlam çizmeleri ve sert kaskları içindeki iki ciddi inşaatçıya basit olarak Bizans tarihinin ne olduğunu açıklamaya çalışırken buldum. Uzun yıllar süren hocalık beni buna hazırlamamıştı. Bir ömür süren çalışmayı on dakikalık bir ziyaret süresinde özetlemeye çalıştım. Bana içtenlikle teşekkür ettiler, bu Bizans'ın pek merak uyandırıcı olduğunu söylediler ve niçin kendileri için bunu yazmadığımı sordular. Ömrünü Bizans üzerine yayın yapmaya adanmış birisi olarak itiraz etmek istedim ama kuşkusuz ne demek istediklerini anlamıştım. Bizans tarihi üzerine sayılamayacak ve okunamayacak kadar çok kitap yazılmıştır. Bunlar çoğu zaman doksan imparatorun birbirini izleyen saltanatını, yaklaşık 125 Konstantinopolis patriğini, sayısız savaşları, siyasal, askerî ve dinsel etkinliklerin kestirilebilir kategorilerini, on bir yüzyıllık zaman dilimi içinde bıkmadan usanmadan anlatıyorlardı. Pek azı inşaat

işçilerinin ya da aslında konunun uzmanı olmayan her türden insanın ilgisini çekebilecek kadar ilginçtir. Dolayısıyla “Bizans tarihi nedir?” sorusuna bir cevap aramaya giriştim.

İşin başında zorluklarla karşılaştım, çok fazla varsayım yaptım, çapraşık anekdotlara direnemedim. Ama Bizans tarihi ile ilgili olmayanlara onu ilginç yapabilmiş olmakla hep övünmüştüm. Bir yöntem ararken, Bizans’ın bin yıllık uzun tarihinde sansasyoneli arayanların ilgisini çekebilecek pek çok renkli, şaşırtıcı ve trajik yönün bulunduğunu biliyordum. Ama bu, Bizans’ın tarihini derinliği olmayan dramatik olaylara indiriyor ve bütün o deneyimi düzleştiriyordu. Bizans, zenginlikten, denizlere egemen olmaktan, imparatorluk iktidarının kullanılmasından daha fazla bir şeydi. Onların ve siz okuyucularının, Bizans’ı anlamanın niye zor, bir yere yerleştirmenin niçin güç ve müphem olduğunu hissetmenizi istiyordum. Bu güçlük, çağdaş gazetelerin dilinde “Bizans”ın bir aşağılama terimi olarak, örneğin “şüpheye yer vermeyecek şekilde Bizans karmaşıklığında vergi yönetmelikleri” gibi (Avrupa Birliği görüşmelerindeki yeni tanımlardan) ibarelerle kullanılmasıyla daha da katmerleniyordu.

Bizans, ışık geçirmez bir ikiyüzlülük imajı akla getirir: aşırı zenginlik, parıldayan altın ve mücevherlerle bir arada giden bir entrika, suikast ve fiziksel sakatlama imajı. Bununla birlikte *ortaçağlar* boyunca Bizanslılar karmaşıklık, ihanet, riyakârlık, çapraşıklık ve zenginliğin tekeline sahip değildi. Bizanslılar, bu tür “Bizans” stereotipleriyle damgalanan ve günahına girilen çok sayıda zeki önder, parlak askeri kumandan ve yaratıcı ilahiyatçı yetiştirmişlerdir. Hiçbir zaman bir Engizisyon kurmamışlardı ve insanları direklere bağlayarak yakmaktan genellikle uzak durmuşlardır. Ama bu “yitirilmiş” dünya ile ilgili, tanımlaması güç bir esrar vardır ve bunun nedeni kısmen o dünyanın çağdaş bir mirasçısının olmamasıdır. O *Ortaçağ* sanatının altın, mozaik, ipek ve imparatorluk sarayları gibi görkemliliklerin arkasında saklı durmaktadır.

Bizans’ı takdir edişimi açıklamak için, bu kitapta, onun en önemli zirve noktalarını elimden geldiğince açıklıkla ve güçlü

bir şekilde belirlemeye; onun dayandığı yapıları ve zihniyetleri açıklığa kavuşturmaya çalışacağım. Bu yolla sizin ilginizi sununa kadar ayakta tutmayı ve sizin yeni bir uygarlığı tanıdığınızı hissetmenizi sağlamayı hedefliyorum. Son derece önemli olarak, Avrupa'dan tekamül eden çağdaş Batı dünyasının, daha doğuda, Bizans'ta olup bitenlerce ilham edilmemiş ve savunulmamış olsa var olamayacağını anlamanızı istiyorum. Bu tarihin önemli bir unsuru da, Hıristiyanlıkla İslamiyet arasındaki aşk-nefret ilişkisinde olduğu gibi İslam dünyasıdır.

Bu önemli ama az bilinen tarihin anahtar özellikleri nelerdir? Bir kere Bizans, Doğu Akdeniz'deki tüm ülkeleri, Balkanlar'ı ve Batı Avrupa'yı ortaçağlar boyunca etkilemiş bin yıl süren bir uygarlıktı. 6. yüzyıldan 15. yüzyıla bu etki kah azalmış kah çoğalmıştır ama süreklidir. Bizans uygarlığı Pagan, Hıristiyan, Yunan, Roma, antik ve özellikle de ortaçağ uygarlıklarından beslenmiştir. Bizans'ın kültürel ve sanatsal etkileri şimdi kalıcı bir miras olarak kabul görmektedir. Ama ayrıca, diplomatik hizmetleri ve sivil bürokrasisi olan imparatorluk sarayının gelişmesi, taç giyme töreni gibi hükümet etmenin temel yönleri kadar, kadınların siyasi iktidar sahibi olmaları, bunların hepsi Bizans'ta gelişmiştir.

Geniş bir imparatorluğun ortasında Konstantinopolis'in ihtişamı, ırsî bir imparatorluk yönetimi ve bunu ilham eden değişik kaynaklar, hem yönetilenlere hem de yönetenlere muazzam bir özgüven kazandırmıştı. Bizans'ın bu yönünü vurgulamak bir zorunluluktur. İmparator İustinianos'un [Jüstinyen] dönemine (527-565) gelindiğinde imparatorluğu oluşturan yapılar iki yüz yıllıktı ve öylesine güçlü bir şekilde oturmuştu ki değişmez görünüyordu. Eski Yunan ve Hıristiyanlık öncesi kaynaklardan olduğu kadar Roma ve Hıristiyanlık düşüncesinden, (örneğin felsefi tartışmalar ve askerî tahkimatlar gibi) gerek ideolojik gerekse pratik, kökleri derinlere inen bir kültür yaratılmıştı. Bütün sistem bir imparatorluk retorisi ile övülüyor ve onu ebedi bir kalıcılığa yükseltecek imparatorluk sanatıyla teşhir ediliyordu. Budalaca duygular dile getiriliyor olsa bile, bunlar Bizans imparatorlarının, saray halkının ve daha da sıradan

yönetilenlerin, her şeye rağmen, özgüvenlerini pekiştiriyor ve daha da kökleştiriyordu. Bunlar, Bizans'ın 7. yüzyılda, bir kez daha 11. yüzyılda ve en çarpıcı bir şekilde 1204'te karşı karşıya kaldığı ciddi tehditlere göğüs gerebilmede imparatorluğun olağanüstü yeteneğinin sağlam temelini oluşturuyordu. İmparatorluk her seferinde, zengin bir gelenek bilinciyle birlikte giden bu derinlere kök salmış yapılara dayanarak kendini uyarlamayı ve ıslah etmeyi başarabiliyordu.

Bu anlamda Bizans kültürü, Fransız tarihçi Fernand Braudel'in *longue durée* nosyonunu, teknolojik gelişmeleri, yeni çıkmış modaları, ya da değişen yönetimlerin değişen evrelerini aşan bir uzun dönem nosyonunu somutlaştırıyordu. Braudel bu fikri daha çok Akdeniz'in tarihini belirleyen coğrafi etkenlere uyguladıysa da biz bunu, Bizans'ın komşularından onu ayıran kültürene uyarlayabiliriz. Zira hem Batı'daki hem de Müslümanlar arasındaki diğer ortaçağ toplumlarından farklı olarak Bizans, Şarلمان'ın ya da MS 800'de Harun Reşid'in zamanına göre eskiydi; yüzyıllarca eskiydi ve kültürünün yapısı hem bir sınırlılık hem de bir güç kaynağı idi. Gerçekten de, göreceğimiz gibi kuruluşunda, çoktan antik çağa ait hale gelmiş bir mimari ve heykel sanatının otoritelerini başkentine ithal etmesiyle yaşlı doğmuştu. Bu durum, muhafazakâr olarak suçlanan, geleneksel olarak övülen, yerleşik kültürel çerçevesi paylaşılan, ayırt edici ve değişen biçimlerde hatırası yaşatılan bir sahip olma duygusu sağlıyordu ve bunların tümü Bizans'ın daha da büyük ihtişamına adanıyordu. Bu, imparatorluğu pek çok krizden korumak, güçlendirmek ve sürdürmek için çoğu kez büyük bir kararlılıkla tepki verebilen, esnek bir ortak miras yaratıyordu.

Bizans'ın imparatorluk kimliği, onun ortaçağ bilgilerini antik Yunan kültürüne eklemeyen ve belli başlı filozofların, matematikçilerin, astronomların, coğrafyacıların, tarihçilerin ve doktorların yazdıklarını, kopyalayan, gözden geçiren ve yorumlayan dilsel bir devamlılıkla güçlendiriliyordu. Her şeyden önce Bizans Homeros'un şiirlerine büyük değer veriyor *Ilyada* ve *Odyseia*'nın eleştirel kopyalarını üretiyordu. Her ne kadar halk önünde tiyatro oynanmıyorduydu da Achilles (Aşil),

Sophocles (Sofokles) ve Aristophanes'in oyunları titizlikle inceleniyor ve çoğu kez nesiller boyu okul çocuklarınca ezberleniyordu. Onlar ayrıca Demosthenes'in konuşmalarını ve Platon'un diyaloglarını öğreniyorlardı. Pagan aklın güçlü bir ögesi böylelikle Bizans'la bütünleşiyordu.

Bu antik miras, yavaş yavaş pagan tanrıların kültlerinin yerini alan Hıristiyanlık inancıyla birleşiyordu. Bizans, Sina ve Athos [Aynanoz] gibi kutsal dağlarda keşişlere ve hacılara ilham kaynağı olan erken Hıristiyanlık manastır kültürünü besliyordu. Bulgarların, Sırların ve Rusların Hıristiyanlığa geçişlerini Bizans üstlenmişti ve bugün Balkanlar'ın büyük bir kısmına, ortaçağ freskleri ve ikonalarıyla süslü Ortodoks kiliselerinin serpiştirilmiş olmasının nedeni budur. Ve Bizans 7. yüzyıl boyunca Müslümanların kontrolüne geçen Hıristiyanlık merkezleriyle teması sürdürmüş Kudüs, İskenderiye ve Antakya patriklerini olduğu gibi Etiyopya, Sudan, Pers toprakları, Ermenistan ve Gürcistan gibi uzak yerlerdeki kiliseleri de desteklemiştir.

Roma teknolojisinin ve mühendislik becerilerinin mirasını kullanarak su kemerleri, istihkâmlar, yollar ve köprüler yapmış ve Konstantinopolis'teki, Kutsal Hikmet Kilisesi'ni; yaklaşık bin yıl sonra Roma'da inşa edilen Aziz Petrus (St. Peter/St. Pier) Kilisesi yapılarına kadar dünyada varolan en büyük kubbesiyle birlikte, hâlâ 6. yüzyıldaki heybetli formunu korumakta olan Ayasofya gibi devasa yapıları inşa etmeye devam etmiştir. Ayasofya'nın kubbesi sık sık onarım görmüş ama formunu korumuş ve Ortodoks dünyasının her tarafındaki çok sayıda kilise tarafından taklit edilmiştir. Araplar açıkta ibadet ettikleri çöldeki anavatanlarından çıktuktan sonra inşa ettikleri üstü kapalı camilere de ilham kaynağı olmuştu. Kudüs'teki Kubbetüs Sahra'nın, Yahudiler ve Hıristiyanlarca baş tacı edilen kutsal bir mekânın Müslümanlar tarafından işgal edilmesini anımsatmak için zekice inşa edilmiş bir yapıdır. Yalnızca dairesel çatısı değil aynı zamanda canlı mozaikleri Bizans kökenini gözler önüne serer; zira 7. yüzyılda Halife Abdülmelik, İmparator II. Iustinianos'tan, ışığı gördüğünde parıldayan renkli taşı ve cam

mozaikleri kesmek üzere sanatkârlar göndermesini istemişti. Kubbenin tabanındaki 240 metre uzunluğundaki Kuran'dan alınmış ve İslam'ın Allah'ın son vahyi olduğunu ve tüm ötekilere üstün bulunduğunu dile getiren yazıyı da bu sanatkârlar yazmış olabilirler.

Bizans Roma'dan gelişmiş bir hukuk sistemi ve askerî bir gelenek de aldı. Bunların her ikisi de uzun tarihini desteklemiştir. Teoride Bizans toplumu bir hukuk düzeni içinde yaşıyordu; yargıçlar eğitiliyor, maaşa bağlanıyor ve anlaşmazlıkları çözüyorlardı. İmparatorluğun her yerinde insanlar davalarını mahkemelere getiriyorlar ve onların kararlarını kabul ediyorlardı. Her ne kadar ünlü Roma lejyonları 7. yüzyıldan sonra varlığını sürdüremediyse de gerek atlı gerekse yaya savaş birlikleri Roma askerî talimnamelerine göre eğitiliyordu. Deniz ve kara savaşlarının stratejileri, kuşatma silahları, birlikleri ikmal ve iaşe yöntemleri, zırhları ve koruyucu giysileri hep eski uygulamalardan uyarlanmıştı. Suda yanan sülfürlü bir birleşim olan "Rum Ateşi" bir devlet sırrı olarak korunuyordu ve biz bugün bile bileşenlerinin ne olduğunu tam olarak bilemiyoruz. Benzer bir silah Araplar tarafından da geliştirilmişti ama Rum Ateşi deniz savaşlarında ve şehirlerin kuşatılmasında onu tanımayanlara korku salıyordu.